

МЕРЗЛІКІНА О. В., КОТЕНКО В. Л.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТОПОНІМІЇ ПРОВІНЦІЙ КРАЇНИ БАСКІВ ТА НАВАРРИ

У статті досліджуються лексичні особливості іспанської мови провінцій Країни Басків та Наварри та вплив баскської мови на топонімію цих регіонів. Особливу увагу приділено особливостям творення та вжитку топонімів, їх територіального розповсюдження, а також найпродуктивнішим у творенні топонімів суфіксам.

Ключові слова: баскська мова, іберійський субстрат, лексема, ономастика, топонім.

Статья посвящена лексическим особенностям испанского языка провинций Страны Басков и Наварры и влиянию баскского языка на топонимию этих регионов. Особенное внимание уделено особенностям образования и употребления топонимов, их территориального распространения, а также самым продуктивным при их образовании суффиксам.

Ключевые слова: баскский язык, иберийский субстрат, лексема, ономастика, топоним.

The article highlights the lexical features of Spanish spoken in the provinces of Basque Country and Navarra and the influence of Basque language on the toponymy of these districts. Special attention is paid to peculiarities of the formation and usage of toponyms, their territorial prevalence, and to the most productive suffixes.

Key words: Basque language, Iberian substrate, lexeme, onomastics, toponym.

Вивчення двомовності – це далеко не нова, але разом з тим досі надзвичайно актуальна та складна галузь лінгвістичних досліджень. Певні успіхи у вивченні міжмовних процесів та явищ було досягнуто ще лінгвістами XIX ст. – Г. Грюнбаумом, Е. Віндішем, Г. Шухардтом та іншими. Після них проблемі взаємного впливу мов приділяли велику увагу І. А. Бодуен де Куртене, В. А. Богородський, Е. Д. Поліванов, Л. В. Щерба, У. Вайнрайх. Найвагоміший внесок у дослідження баско-іспанського мовного контакту здійснили М. Ечебаррія, М. Т. Еченіке, Р. Лапеса, Х. Каро Бароха.

Проте, вивчення особливостей утворення та функціонування виключно топонімів у провінціях Країни Басків та Наварри є абсолютно мінімальним у слов'янських лінгвістичних дослідженнях (В. С. Виноградов). Саме у детальній розробці мовних засобів творення та визначенні особливостей топонімів у іспанській мові, що прийшли із баскської, полягає наукова **новизна** нашого дослідження.

Метою статті є прослідкувати тенденцію їх широкого застосування топонімів баскського походження у іспанській мові зазначеного регіону.

Об'єктом дослідження обрано топоніми, що використовуються у повсякденній загальноживаній мові мешканцями північних та центральних територій Іспанії.

Предметом аналізу є структура й функціонування назв міст та поселень провінцій Країни Басків, Ла Ріохи, Каталонії, Мадрида, Наварри, Кастилії та Леону.

Матеріалом слугували дані XX Міжнародного конгресу ономастики, етимологічного словника іспанської мови та басксько-іспанського словника.

Мовний двосторонній вплив іспанської та баскської мов одна на одну, як відомо, сягає вглиб періоду виникнення іспанської, вчені відносять його приблизно початок до II ст. до н.е. Баскську мову в той час, на відміну від латини, підтримувало переважно сільське населення, вона була лише розмовною, але тим не менше особливо активно засвоювалася новими поселеннями Наварри під час Реконкісти. Саме тому не дивним є той факт, що перші відомі тексти мовою романсе “Glosas Emilianenses”, що зберігаються у монастирі Юсо (провінція Ла Ріоха), включають деякі фрази із еускери. Таким чином можна стверджувати, що еускера служила своєрідним мостом для переходу від латини до примітивної іспанської, а також мала значний вплив на останню.

Професор Л. Мічелена зауважує, що баскська мова далеко не є романською, але за багато століть вона пережила такий тісний симбіозис з іншими мовами, що без глибокого знання романської лінгвістики стає неможливим дослідити та прояснити до певної межі її історію та преісторію [1:91]. Так, баскське слово *abere* ‘animal’ бере початок від латинського *habere* (‘hacienda’, ‘bienes’), *kipula* (*tipula*) зі значенням ‘cebolla’ – від лат. *sepulla*, *liburu* – ‘libro’, *gurutz* – ‘cruz’, *pesta*, або *besta* – ‘fiesta’.

Як відомо, баскська мова досі перебуває у повноцінному процесі соціальної нормалізації. Її чергування із іспанською у баскській громаді, як зауважує М. Ечебарія, мотивується статусом та розповсюдженням функцій кожної з мов, що перебувають у контакті. Ті мовці, які належать до лінгвістичних меншин використовують баскську мову переважно у сімейному вжитку, а іспанську – тоді, коли мають справу з іншими соціолінгвістичними групами [2:84]. Мовці, які підпадають під таку класифікацію, підтверджують найбільш очевидну тенденцію до чергування кодів. Зрештою, це відповідає вимогам суспільства, в якому мови перебувають у контакті, і власне лінгвістичний вибір служить моделлю соціальної взаємодії.

Як зазначає В. С. Виноградов, лексичні запозичення із баскської мови відносяться до так званих іберизмів, тобто запозичень, що беруть початок від іберійського субстрату, до якого належать мови іберійських племен та баскська мова, хоча лексичні запозичення перших датуються більш раннім періодом, ніж останні [3:71]. Грецькі письменники засвідчували, що сама назва Іберійського півострова, так широко застосовувана сьогодні, походить саме від назви цих племен [4:14]. Відомо, що деякі слова із баскської мови іноді зустрічаються ще у записах римлян; документи епохи середньовіччя дають нам власні імена та деякі прикметники; *las Glosas Emilianenses* (X ст.) містять короткі спірного змісту фрази; у XII ст. проводир паломників до святині Сантьяго де Компостели складає невеличкий словник баскської мови [4:29]. Відомо, що під час римського панування у деяких місцевостях Баляспі (Східні Піренеї, Франція) люди часто зверталися до річкових богів, називаючи їх *niskas*, *domnas niskas*, *nescas* (< від баскського *nesca* ‘muchaha’) [4:30]. Число баскізмів помітно зросло у епоху середньовіччя: *pizarra*, *chararra*, *boina*, *sencerro*, *zamarra*, *laya*, *gabarra*, *órdago*.

Вважається, що крім топонімії вплив баскської мови на іспанську мову є незначним, хоча серед інших саме такий вплив займає найзначнішу частку. Варто зазначити, що особливістю цих топонімів є те, що це, як правило, складні слова, утворені з лексем типу *berri* ‘nuevo’, *gorri* ‘rojo’ і *erri* ‘lugar’. Так, *Lumbierre* походить від *igumberri* ‘ciudad nueva’; *Ligüerre* і *Lascuarre* – від *irigotri* ‘ciudad roja’ і ‘arroyo rojo’ відповідно. *Esterri vale* ‘lugar cercado’ і *Valle de Arán* – це тавтологічне визначення, адже *aran* означає ‘valle’ баскською.

Вартим уваги виявляється і те спостереження, що вплив баскської мови на назви топонімів іспанською мовою не обмежується лише регіоном провінцій Країни Басків та Наварри. Так, у східному напрямку, біля південних берегів р. Сегре, адміністративний район Сегарра (Каталонія) запозичив своє ім’я від баскського *sagar* ‘manzana’; *Sanahuja* < *Sanigoia* – від баскського *zani* ‘vigilante, guardián’ і *goia* ‘alto’. У регіоні Серданії – це *Estahuja* ‘cercado de arriba’ < *esta goia*, що протиставляється *Estavar* ‘cercado de abajo’ (баскською *barren* означає ‘bajo’). Сучасне м. Ельн (Франція) називалося в давнину *Iliberis*, що співвідноситься із баскським *Iriberri* ‘ciudad nueva’; назва міста Тосса на узбережжі (неподалік від Жирони) походить від *Iturissa* і містить баскську лексему *itur* ‘fuente’.

Згадані топоніми піренейської зони зазнали тих самих фонетичних змін, що і латинські слова, прийшовши у каталонське чи арагонське

романсе. Оскільки вони не мають латинських коренів, то можна стверджувати про їх існування ще до процесів романізації цього регіону.

На південний захід від теперішньої території баскської автономії, південніше Алави, на північний захід від Ла Ріохи, а також у Буреді і Хуарресі, на схід від Бургоса, великого вжитку мають топоніми *Ochanduri*, *Herramelluri*, *Cihuri*, *Ezquerria*, *Urquiza*, *Zalduendo*, *Urrez*. У провінції Сорія такі назви, як наприклад, *Iruecha*, *Zayas* та інші іменники на позначення місць теж мають баскське походження. Така експансія баскських топонімів у цих регіонах може пояснюватися новими заселеннями людей у IX–XI ст., що теж включає можливість заселення північної смуги племенами, близькими до басків до появи там кантабрів, астурійців та кельтів [4:32]. Так, топонім *Amaya* (місцевість на південному кордоні Кантабрії) походить від баскських слів *ama*, *amai* ‘límite’; *Urbel* – від *ur* ‘agua’ і *bel* ‘oscuro’; *Selaya*, ближче до Сантандеру, – від *zelai* (‘campo, prado’). До цього ж кореня можна віднести і топоніми *Selores*, *Selorio*, *Sela*, *Selgas*, *Solórzano*.

Безсумнівним залишається той факт, що, незважаючи на широке розповсюдження басксько-іберійських топонімів по усьому Півострову, найбільша їх кількість все ж у автономних округах, де історично проживає баскськомовне населення – Наварра та Країна Басків. Важливо, що саме баскський суфікс **-ain** виявляється дуже продуктивним у номінації різних місцевостей у центральній Наваррі (*Santsoain* en Orba y Urraulbeiti, *Adoain* en Urraulgoiti, *Muniain* en Artzibar, *Gerendiainy Lintzoain* en Erroibar, *Urritzola-Galain* y *Gerendiain* en Ultzama, *Urdiain* en Burunda, *Gastiain* en Lana, *Muniain* en Iguzkitza) та його модифікація у **-in**: *Morentiain* > *Morentin*, а також випадки *Aberin*, *Allin*, *Bearin*, *Lerin*. Каро Бароха засвідчував, що Наварра – це класичний приклад землі із широким використанням суфікса **-ain** [5:116]. Разом з тим, Лопес-Мендізабаль стверджує, що цей суфікс є більш характерним саме для Країни Басків, адже, за його підрахунками, у провінції Гіпускоа топонімів та прізвищ на 69 одиниць більше, ніж у Наваррі: *Andoain*, *Beasain*, *Orendain*, *Zerain*, *Idozin*, *Orizin* тощо [10:122].

Столиця Наварри – місто Pamplona теж має баскську назву Iruña, три найголовніші міста баскської автономії – Bilbao, San Sebastián та Vitoria – Bilbo, Donostia і Gasteiz відповідно. Місцеве населення, розмовляючи іспанською, дуже часто вживає баскські топоніми, або ж подвійні назви – Vitoria-Gasteiz.

Іншими характерними топонімами, які вживаються у іспанській мові, є наступні: назви маленьких сіл плоскогір’їв (особливо у провінції Авіла):

Mingorría, Niharra, багаточисельні *Narros i Naharro*, всі назви типу *los Blasco y Muño: Muñogalindo, Muñana, Mengamuñoz, Muñogrande, Muñotello, Muñomer, Blasconuño*.

Дуже поширеним серед топонімів є ті, як зауважує Менендес Пидаль, що починаються на *cha-*, за яким слідує ім'я людини. Це пояснюється широким використанням у середньовіччі баскських шанобливих імен 'echa' (eusk. actual 'aita') "padre". Серед таких топонімів виділяють *Chamartín* (один у Мадриді, інший – у Авілі, *Chaherrero* і *Muñochas* (Авіла), *Chagarcía* (Саламанка), *Chavela* (Мадрид) [6:240].

Поряд із топонімами заслуговують на увагу імена та прізвища баскського походження. Крім тих прізвищ, що їх можна легко ідентифікувати як баскські, а також тих, що зазвичай можна визначити як іспанські прізвища, (*Mendizábal*), перші вже є широко долучені до іспанської ономастики.

Найвагомішим внеском баскської мови у світову антропонімію – це ім'я *Javier*. Воно походить від назви невеликого містечка у *Javier* (Наварра) і стало популярним тому, що Франціско де Хасу, який народився там, взяв собі релігійне ім'я Франціско Хав'єр. Хав'єр – це топонім, що позначає собою один із багато чисельних варіантів *Etxaberi* ('casa nueva'). *Javier* і *Javierre* відповідають *ešaberi* 'casa nueva', що містить інтердентальну /š/, варіант /ç/: *eche, echea* у значенні 'casa'. У свою чергу найбільш поширеним прізвищем баскського походження є *García*, застарілими формами якого є *Garsea* та *Garzea*. Вважається, що це прізвище походить від 'gaztea' ("joven") чи від 'hartz' ("oso"). Спочатку воно використовувалося як ім'я, але в той час, коли було заборонено вживати нехристиянські імена, його почали вживати як прізвище. Як зазначає М. Зарате, серед власних назв суто регіону Наварри та Країни Басків широкого розповсюдження набули жіночі імена теж топонімічного походження, тобто беруть початок від наварських святилищ і храмів: *Aitziber, Begoña, Estibaliz, Irache, Leire, Usoa* тощо [7:45].

Називати дітей баскськими іменами святих є актуальними навіть серед іммігрантів, які не володіють баскською мовою: *Gabiñe* 'Purificación, Inmaculada', *Iñaki* 'Ignacio' (також архаїчна форма *Eneko*), *Koldo* 'Luis', *Miren* 'María', *Aintzane* 'Gloria', *Kepa* 'Pedro' тощо. Разом з тим, укладачі словника баскської мови засвідчують, що імена *Josu, Ander, Jon, Esteban, Gorka, Andoni* – це баскські імена широкого вжитку. Але, на відміну від того, як це відбувається у інших мовах, ті загальновідомі імена святих, які прийнято возвеличувати, традиційною баскською мовою звучать як *Jesus*,

Andres, Joanes, Eztebe, Jurgi та Anton(io) відповідно. Парадоксально, але Церква їх сьогодні іменує іспанською мовою, навіть у нещодавньому екуменічному перекладі Нового Заповіту [9:XXIV].

Іншими відомими прізвищами баскського походження є: *Mendoza* (від ‘Mendi-otza’ “Monte Frío”), *Aznar* (попередня стара форма – ‘Azenari’), від ‘azeari’ “zorro”; *Bolívar*, від ‘bolu-ibar’ “vega del molino” (‘bolu’ від латинського ‘molinum’); *Cortázar*, від ‘korta-zahar’ “establo viejo”; *Ochoa*, від ‘otso-a’ “el lobo”; *Barrios* (від. ‘Berrioz’, нове поселення, сформоване подружжям між членами двох сусідніх поселень) і *Ortiz*, баскська адаптація Fortuno.

Отже, є очевидним, топоніми, що склалися під впливом баскської мови та активно вживаються навіть людьми, які не володіють нею, засвідчують важливе значення цієї мови для іспанської. Особливістю баскських топонімів є їх розповсюдження не лише на баскськомовній території (частина французьких Піренеїв, іспанська Наварра та Країна Басків), але й поза її межами.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей творення та функціонування топонімів широкого вжитку в автономних округах Країни Басків та Наварри та просунути дедалі у встановленні розкриття їх характерних рис.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Michelena L.* Sobre el pasado de la lengua vasca / Luis Michelena. – San Sebastián : Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa, 1964. – 340 p. 2. *Etxebarria M. A.* Aspectos léxicos del español hablado en el País Vasco / Maitena Arystegui Etxebarria. – Letras de Deusto, 18/40. – Bilbao, 1988. – 120 p. 3. *Виноградов В. С.* Лексикология испанского языка : [учеб. пособ. для ин-тов и фак-тов иностр. яз.] / Венедикт Степанович Виноградов. – М. : Высшая школа, 2003. – 244 с. 4. *Lapesa R.* Historia de la lengua española / Rafael Lapesa. – Madrid : Biblioteca Románica Hispánica, Ed. Gredos, 1981. – 690 p. 5. *Caro Baroja J.* La toponimia alavesa y su valor histórico [“Vitoria en la Edad Media. Actas del I Congreso de Estudios Históricos celebrados en conmemoración del 800 aniversario de su fundación”] / Julio Caro Baroja. – Vitoria-Gasteiz, 1982. – P. 55–61. 6. *Menéndez Pidal R.* Historia de la lengua española / Ramón Menéndez Pidal. – Madrid : Fundación Ramón Menéndez Pidal y Real Academia Española, 2005. – 1368 p. 7. *Zárate M.* Influencias del vasco en la lengua castellana / Mikel Zárate. – Bilbao : Ed. La Gran Enciclopedia Vasca, 1975. – 267 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

8. *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana* // Tercera edición muy revisada y mejorada / ed. Joan Corominas. – Madrid : Gredos, 2006. – 627 p. 9. *Diccionario vasco-español, español-vasco* Hiztegia bi mila / [ed. A. G. Elkar, S. Coop. Gregorio Balparda]. – Bilbo Egileak, 1984. – 853 p. 10. *Zaratiegi P. S.* El sufijo -ain en la toponimia vasca. Cuestiones claras y dificultades / Patxi Salaberry Zaratiegi // XX Congreso Internacional de Ciencias Onomásticas. – Santiago de Compostela (20–25.09.1999).